

De leeshonger verzadigd

Enige ontwikkelingen in de boekenmarkt

DRS. J.P. WIJNBERGER*

In het voorgaande artikel is een schets gegeven van een aantal belangrijke aspecten van de boekenkoopmarkt. In deze bijdrage zal de ontwikkeling in de boekenkoopmarkt worden beschreven waarbij ook de boekenleen- en de boekenleesmarkt zullen worden betrokken. Volgens de auteur is er sprake van een verzadiging in de boekenleesmarkt. Deze verzadiging is vooral toe te schrijven aan verschuivingen in consumentenvoorkeuren en minder aan prijs- en/of distributiefactoren. Die spelen wèl een rol bij de huidige verschuiving van kopen naar lenen.

De ontwikkeling in de boekenkoopmarkt

In 1965 is in het kader van een structuuranalyse een model ontwikkeld om de geldomzet aan algemene boeken te voorspellen 1). In onderstaande tabel worden de voorspelde en gerealiseerde 2) geldomzet aan boeken, alsmede de gerealiseerde omzet in aantallen boeken weergegeven.

Tabel 1. Gerealiseerde en voorspelde geldomzet aan boeken en gerealiseerde omzet in aantallen boeken, 1963 = 100

Jaar	Voorspelde geldomzet in lopende prijzen	Gerealiseerde geldomzet in lopende prijzen a)	Omzet in aantallen a)
1963	100,0	100,0	100,0
1964	115,8	124,4	112,8
1965	134,3	116,3	100,9
1966	147,6	142,7	109,6
1967	163,0	157,5	110,5
1968	183,4	176,6	113,1
1969	216,5	192,5	112,6
1970	251,6	218,3	115,8
1971	282,6	226,5	105,6
1972	320,6	248,1	101,9
1973	367,4	263,1	95,1
1974	420,6	283,3	92,1
1975	490,3	323,3	86,9
1976	576,0	357,5	89,5
1977	654,9	407,8	89,2

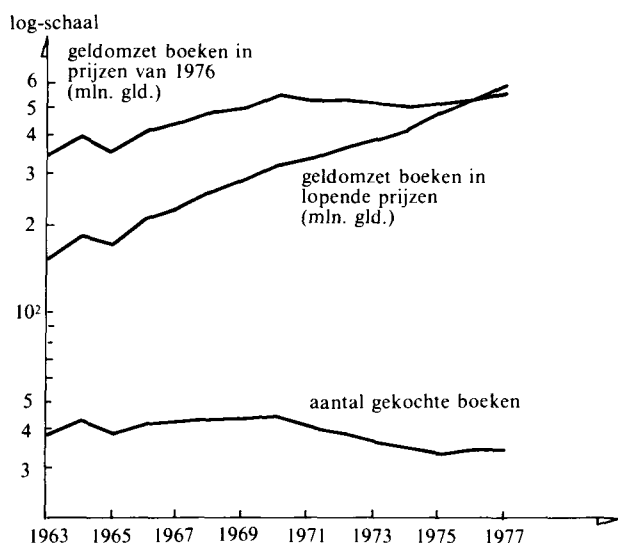
a) De cijfers voor de jaren 1963 t/m 1965, 1970 en 1974 t/m 1977 zijn waargenomen cijfers, de andere berusten op interpolatie.

Het blijkt dat de omzet in aantallen sinds 1971 een duidelijk dalende trend vertoont en dat na 1968 de gerealiseerde geldomzet van boeken behoorlijk achterblijft bij de voorspellingen. Wanneer de gerealiseerde geldomzet berekend wordt in constante prijzen, dus gecorrigeerd voor inflatie, dan blijkt dat de geldomzet sinds 1970 nagenoeg gelijk is gebleven (zie figuur 1). Om te komen tot een goede analyse van deze ontwikkeling is het nodig om eerst de ontwikkeling van de boekenleenmarkt te bezien.

De ontwikkeling in de boekenleenmarkt

Onder de boekenleenmarkt wordt verstaan het lenen van boeken bij openbare bibliotheken en provinciale bibliotheekcentrales. Er wordt dus afgezien van het lenen bij andere bibliotheken (b.v. schoolbibliotheken) en bij familie, vrienden en kennissen 3). Tabel 2 toont de ontwikkeling in de boekenleenmarkt. Het valt op dat de ontwikkeling in vier fasen te splitsen is en de grote bloei van het bibliotheekgebruik in 1968 begint. Al met al geeft de boekenleenmarkt een bijzonder

Figuur 1. Omzet in boeken, 1963-1977

grote groei te zien (ongeveer een verviervoudiging), waarbij de hiervoor beschreven ontwikkeling van de boekenkoopmarkt schril afsteekt. Deze ontwikkelingen doen het vermoeden rijzen dat er mogelijk sprake is van een verschuiving van kopen naar lenen.

* Wetenschappelijk assistent bij de vakgroep Marktanalyse, Bedrijfsstatistiek en Commerciële Economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

1) Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Structuuranalyse en toekomstvisie betreffende de Nederlandse boekenmarkt, 1964/1965*, uitgevoerd door het Nederlands Centrum voor Marketing Analyses. 2) Er bestaat onzekerheid over de werkelijke omvang van de boekenkoopmarkt. Het zojuist afgesloten *Structuuronderzoek Boeken* geeft een andere schatting dan het omnibusonderzoek dat op continubasis jaarlijks wordt uitgevoerd in opdracht van de Stichting Speurwerk betreffende het Boek. Vooralsnog wordt hier uitgegaan van de cijfers van het omnibusonderzoek. Deze onzekerheid brengt met zich dat ook de ontwikkeling, analyse en prognose zoals die in dit artikel zullen worden geschetst met een bepaalde onbetrouwbaarheidsmarge zijn omgeven. De vakgroep Marktanalyse, Bedrijfsstatistiek en Commerciële Economie van de Erasmus Universiteit Rotterdam gaat dit jaar de verschillen tussen de tegenstrijdige bronnen analyseren, ten einde een betrouwbare uitspraak te kunnen doen omtrent de werkelijke markt omvang.

3) De reden hiervoor is dat over de openbare bibliotheken en de provinciale bibliotheekcentrales vrij betrouwbare gegevens beschikbaar zijn, terwijl bovendien op deze manier verreweg het grootste gedeelte van de boekenleenmarkt wordt bestreken.

Tabel 2. Ontwikkeling van het bibliotheekgebruik

Jaar/ periode	Uitlijningen van boeken		Aantal ingeschreven lezers	
	× 1 mln.	gem. groeivoet (%)	× 1 mln.	gem. groeivoet (%)
1963	27,9	7,49	0,7	9,34
1967	38,1	13,24	1,0	14,10
1971	64,9	12,17	1,8	8,46
1974	94,5	11,27	3,7	15,12

Bron: NBLC, *Jaarboekje openbare bibliotheken*; en CBS, *Statistiek van de openbare bibliotheken*.

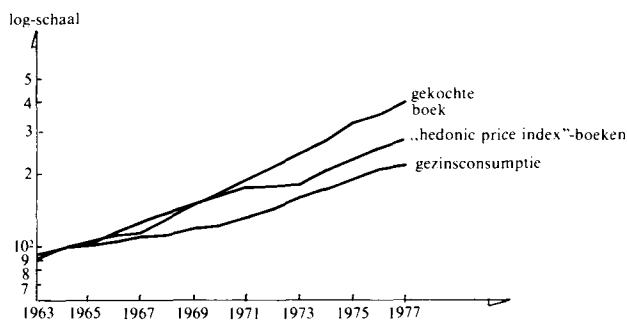
Verschuiving van kopen naar lenen

De ontwikkelingen in de boekenkoopmarkt kunnen goed worden verklaard met de *prijzontwikkeling* en de *distributieontwikkeling* van het boek.

De prijs

Met betrekking tot de prijs kan een onderscheid worden gemaakt tussen de gemiddeld betaalde prijs (prijsindex van het gekochte boek) en de prijs van een boek van ongeveer constante kwaliteit, d.w.z. dat de effecten van kwaliteitsveranderingen op de prijs zijn geëlimineerd (de z.g. „hedonic price index” van boeken). Deze „hedonic price index” is benaderd door uit het jaarlijkse overzicht van de titelproductie in het *Nieuwsblad voor de Boekhandel* (waarbij een onderverdeling wordt gemaakt naar 25 categorieën boeken), de prijsontwikkeling van de categorie „romans en novellen” te schatten. Deze categorie is gekozen omdat mag worden aangenomen dat hierin nauwelijks kwaliteitsveranderingen zijn opgetreden. In figuur 2 worden de geschatte prijsontwikkelingen weergegeven.

Figuur 2. Ontwikkeling van de prijsindex en de „hedonic price index” van het boek, 1963-1977

Het is opvallend dat vanaf ongeveer 1968 de „hedonic price index” van boeken veel sneller gaat stijgen dan het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie. In de vorige paragraaf bleek dat in deze periode ook de grote bloei van de bibliotheken, zowel wat betreft uitleningen als wat betreft leden, begint. Deze periode betekent ook het begin (zie de eerste paragraaf) van een bij de voorspellingen achterblijvende geldomzet aan boeken. Kennelijk leidt de relatief grote prijsstijging van boeken tot een veel groter bibliotheekgebruik en daarmee tot een verschuiving van kopen naar lenen zodat de omzet aan verkochte boeken achterblijft bij de voorspellingen.

In de periode 1971-1974 lopen de „hedonic price index” van boeken en het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie ongeveer parallel, maar dan doet zich ook een nieuwe ontwikkeling voor: de prijsindex van het gekochte boek schiet omhoog ten opzichte van de „hedonic price index” van boeken, men gaat duurdere, duurder uitgevoerde, boeken kopen. Het kopen van duurdere boeken verklaart dan ook dat er vanaf ca. 1971 minder boeken worden gekocht en er een verdere verschuiving plaatsvindt van kopen naar lenen om in de bestaande leesbehoefte te voorzien. Het lijkt erop dat de extra uitgaven voor het kopen van duurdere boeken worden gecompenseerd door minder boeken te kopen en meer boeken te lenen. Kennelijk is er sprake van een bepaald „boekenbudget”.

Dat de groei bij de bibliotheken wat het aantal ingeschreven lezers betreft, toch stagneert, kan mogelijk verklaard worden uit het feit dat de „hedonic price index” van boeken niet sneller stijgt dan het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie, waardoor minder mensen gemotiveerd worden om naast het kopen toch ook te gaan lenen. Vanaf 1974 stijgt de „hedonic price index” van boeken weer iets sneller dan het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie, waardoor de aanwas van nieuwe bibliotheekleden weer sneller stijgt. Tevens heeft de invoering van de contributievrijstelling voor jeugdleden van bibliotheken een stimulerende invloed op de groei van het aantal ingeschreven lezers en, in iets mindere mate, op de groei van het aantal uitleningen. Dit gaat ook ten koste van het kopen van boeken.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de relatief sterke prijsstijging van het boek te zamen met een gewijzigde voorkeur van consumenten naar duurdere boeken ervoor heeft gezorgd dat een grote verschuiving van kopen naar lenen is opgetreden, waardoor de omzetontwikkeling in de boekenkoopmarkt bij de verwachtingen is achtergebleven.

De distributie

Een tweede factor van belang is de distributie. Het blijkt (zie tabel 3) dat het aantal boekhandels 4) per bibliotheek in bijna alle provincies in de afgelopen decennia sterk is gedaald 5).

Uitzonderingen vormen Friesland en Overijssel, hetgeen kan worden verklaard uit het feit dat in deze provincies ultimo 1963 een bijzonder grote oververtegenwoordiging van bibliotheken (gemeten naar de relatieve bevolkingsomvang) bestond. In Noord-Brabant, de derde uitzondering, was er ultimo 1963 sprake van een ondervertegenwoordiging van boekhandels.

Tabel 3. Ontwikkeling in het aantal boekhandels a) t.o.v. het aantal bibliotheken, 1963 en 1976

	Aantal boekhandels per bibliotheek	
	ultimo 1963	ultimo 1976
Groningen	2,61	1,66
Friesland	1,48	1,80
Drente	3,55	1,13
Overijssel	1,28	1,55
Gelderland	3,47	2,49
Utrecht	5,11	3,07
Noord-Holland	6,13	4,98
Zuid-Holland	6,26	5,53
Zeeland	13,00	4,62
Noord-Brabant	1,92	2,34
Limburg	1,94	1,59
Nederland	3,60	2,92

a) Het betreft hier boekhandels in boeken en tijdschriften en in boeken en kantoorbehoeften; de gegevens zijn afkomstig van het Centraal Registratiekantoor Detailhandel-Ambacht.

Een en ander betekent dat de relatieve beschikbaarheid van bibliotheken ten opzichte van boekhandels duidelijk is toegenomen en dat het differentiële voordeel van de boekhandels op de bibliotheken op het gebied van de distributie behoorlijk aan betekenis heeft ingeboet. Deze toegenomen beschikbaarheid van bibliotheken heeft de groei in het bibliotheekgebruik mogelijk gemaakt en bevorderd.

De ontwikkeling van de boekenleesmarkt

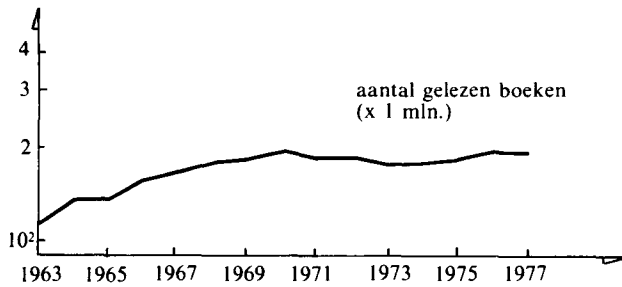
Voor een goed begrip van de huidige situatie is het noodzakelijk om de totale *boekenleesmarkt* te kennen, d.w.z. de

4) Uiteraard zijn er ook andere verkoopkanalen dan de boekhandel. Met de boekhandel hebben we evenwel verreweg het belangrijkste kanaal te pakken. Overigens is de positie van de boekhandel wel enigszins aan het afbrokkelen.

5) Absoluut gezien zijn zowel het aantal bibliotheken als het aantal boekhandels gestegen.

markt van het kopen en lenen van boeken te zamen. In een vorig jaar afgesloten onderzoek (6) is een poging ondernomen om het lenen en kopen van boeken op één noemer te brengen. Daarbij is ook rekening gehouden met het lenen bij familie, vrienden en kennissen. Het resultaat van deze schatting is te vinden in figuur 3 (7).

Figuur 3. Ontwikkeling van de boekenleesmarkt

Opgemerkt moet worden dat in het betreffende onderzoek wordt vermeld dat het niveau van de aldus berekende omvang van de boekenleesmarkt zeer zeker niet correct zal zijn, maar dat de ontwikkeling van de marktomvang redelijk betrouwbaar kan worden geacht.

Dit betekent dat de boekenleesmarkt in de jaren zeventig gekenmerkt wordt door verzadiging. De oorzaken van deze verzadiging moeten niet worden gezocht in prijs- en/of distributiefactoren, maar in een veranderde consumentenvoorkeur ten aanzien van (vrije) tijd- en geldbesteding. De afgelopen twintig jaar zijn er door de technische ontwikkeling zeer veel nieuwe produkten en diensten aan de consument aangeboden. Enerzijds zijn die produkten door een stijging van het reële inkomen en een stijging van de kredietverlening binnen het bereik van steeds meer mensen gekomen, anderzijds heeft ook een beperking van de verdere groei van c.q. een „bekenning” op bestaande (vrije) tijd- en geldbestedingen plaatsgevonden, ten einde gebruik te kunnen maken van de nieuwe consumptiemogelijkheden. Dit heeft geleid tot een versnippering in het consumptiepatroon, waarbij de breedte het van de diepgang dreigt te winnen. De groei van de tijdschriftenmarkt en de stagnatie van de boekenleesmarkt lijken ook enigszins in deze richting te wijzen. Het is immers duidelijk dat voor het lezen van tijdschriften minder tijd behoeft te worden vrijgemaakt dan voor het lezen van boeken. Zo is het ook niet verrassend dat daarbij het kopen van boeken terrein moet prijsgeven aan het lenen van boeken, aangezien bij het lenen geld kan worden bespaard zodat andere bestedingsmogelijkheden binnen bereik blijven (komen).

Prognoses

In het voorgaande is de ontwikkeling in met name de boekenkoopmarkt aan de orde geweest. Nu zal enige aandacht worden geschonken aan de toekomst ten aanzien van de boekenkoopmarkt. In het reeds eerder genoemde onderzoek naar de boekenmarkt in Nederland, worden twee gecorrigeerde versies gegeven van het voorspelmodel uit 1965 (8). De uitkomsten van de versie waaraan in het betreffende onderzoek de voorkeur wordt gegeven, zijn samengevat in tabel 4 (9).

Zoals gezegd zijn deze voorspellingen gebaseerd op een versie met een negatieve kwadratische trendterm. De andere versie bevat een negatieve lineaire trendterm en geeft hogere voorspellingen. Gezien de realisaties van 1978 en 1979 voldoet de versie met de kwadratische term evenwel veel beter. Wel moet worden bedacht dat deze kwadratische term de termijn waarover voorspeld kan worden limiteert, omdat men op langere termijn op heel kleine of zelfs negatieve omzetten zal uitkomen, hetgeen niet reëel is.

Op grond van de voorspellingen moet worden geconcludeerd dat de toekomst van de boekenkoopmarkt er niet rooskleurig

Tabel 4. Voorspellingen van de geldomzet aan algemene boeken (excl. encyclopedieën) in prijzen van 1976 (index 1976 = 100)

Jaar	WRR-A a)	WRR-B a)
1976	100	100
1980	94	94
1981	94	91
1982	95	87
1983	96	83
1984	97	79
1985	98	75

a) De alternatieve voorspellingen die worden gegeven zijn gebaseerd op een model waarin als verklarende variabelen het consumptievolume per gezin, de gemiddelde gezinsomvang en het aantal gezinnen zijn opgenomen naast een kwadratische trendterm. T.a.v. die drie eerste verklarende variabelen is gebruik gemaakt van twee alternatieve voorspellingen: WRR-A en WRR-B die ontleend zijn aan: WRR, *De komende 25 jaar, een toekomstverkenning voor Nederland*, Den Haag, 1977. Alternatief A gaat t.o.v. B uit van een iets grotere groei in het consumptievolume, nl. 4,5% versus 3,1% per jaar, en een iets sneller dalende gemiddelde gezinsomvang, nl. -1,2% versus -0,9% per jaar.

N.B.: Voor alle duidelijkheid zij hier nog eens vermeld dat ten aanzien van deze prognoses bij het gebruik ervan ook rekening moet worden gehouden met de onbetrouwbaarheidsmarges welke ten aanzien van de huidige marktomvang in acht moeten worden genomen.

uitziet: bij een gunstige economische ontwikkeling een ongeveer stabiele geldomzet aan boeken in constante prijzen, maar bij een tegenvallende economische ontwikkeling is zelfs een daling van de reële geldomzet te verwachten. Wel moet worden bedacht dat de voorspellingen uitkomsten zijn van een wiskundig model dat geschat is op basis van waarnemingen in het verleden. Dat betekent dat als de algemene economische ontwikkeling in de komende tijd sterk gaat afwijken van die van de periode welke achter ons ligt, het de vraag is of de in het model gespecificeerde relaties nog geldigheid bezitten. Bovendien kunnen de uitgevers e.a. door hun beleid invloed uitoefenen op het verwachte omzetverloop. Dat betekent dat de voorspellingen niet te absoluut moeten worden gezien en dat voorzichtigheid bij het gebruik ervan geboden is.

Strategie

In het voorgaande is duidelijk geworden dat de boekenmarkt de laatste jaren geconfronteerd wordt met een verzadigde boekenleesmarkt en daarin een dalend aandeel van het kopen van boeken ten gunste van het lenen. De prognoses ten aanzien van de omzetontwikkeling in de boekenkoopmarkt zijn dan ook niet erg hoopgevend.

Deze ontwikkeling heeft geleid tot stijging van de fractie niet-verkochte oplage. Dit heeft tot gevolg dat de commerciële basis van veel uitgeverijen is aangetast c.q. wordt bedreigd, althans wat betreft het uitgeven van boeken. Dit houdt tevens een bedreiging in voor boekhandelaren, auteurs en voor de positie van het boek in Nederland. De vraag die men zich nu moet stellen is wat de uitgever en anderen kunnen doen om de positie van het boek te versterken. Gedacht kan worden aan vier dingen.

6) J.Ph. Wijnberger, *Analyse en prognose van de algemene boekenmarkt in Nederland*, rapport 7921/M van het Centrum voor Bedrijfs-economisch Onderzoek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, september 1979.

7) Voor de gehanteerde berekeningswijze zie J.Ph. Wijnberger, op. cit., par. II.8, III.3 en V.1.

8) J.Ph. Wijnberger, op. cit., par. VII.9.

9) Ook in het *Strukturonderzoek* worden voorspellingen gedaan, zie hiervoor: Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Schets vraagontwikkeling tot en met 1983*, (Deelrapport 14). Aangezien men in het *Strukturonderzoek* is uitgegaan van andere cijfers m.b.t. de marktomvang en de ontwikkeling daarin in de afgelopen jaren, komt men ook tot heel andere voorspellingen. Zo komt men voor 1983 op een index van 113 (1976 = 100).

De kosten

De uitgever zal zich moeten bezinnen op mogelijkheden om de arbeidsproductiviteit te verhogen ten einde de kosten en daarmee ook de prijs te kunnen verlagen. Een ander belangrijk punt hierbij is de kwaliteit van de uit te geven boeken. Mogelijkheden om hier de kosten te verlagen zijn: het gebruiken van een mindere kwaliteit papier, minder illustraties, goedkoper lettertype, goedkopere produktiemethode die kwalitatief gezien iets minder zal zijn (b.v. het, nog meer dan tot nu toe gebeurt, vervangen van het dure zetwerk door een fotografische produktiemethode, waarbij getypte vellen (camera-ready) fotografisch worden verkleind en dan vermenigvuldigd). Dit lijken goede mogelijkheden om tot concurrerende prijzen te kunnen komen.

Beperking van de titelproductie

De titelproductie is de afgelopen periode blijven stijgen. In een markt met een teruglopende omzet (in aantallen boeken) geeft dit een extra druk op de kosten en op de prijs. Het zou een goede zaak zijn als de uitgevers bij het selecteren van titels kritischer te werk zouden gaan en zich wat het aantal uit te geven titels betreft, zouden beperken.

Marketing

Uit het *Strukturonderzoek Boeken 10*) komt o.a. naar voren dat veel uitgeverijen weinig marktgericht denken. Men is zich vaak niet bewust op welke doelgroep men zich richt en hoe men een bepaalde groep het beste kan bereiken. Bovendien is in de meeste gevallen de prijsstelling niet mede gebaseerd op wat de markt kan hebben, maar alleen op kostprijsberekeningen. Dit zijn zaken die duidelijk verbeterd kunnen en moeten worden. Ook voor de boekhandelaar komt men tot de conclusie dat hij meer marktgericht moet denken o.a. met betrekking tot het onderkennen van wie zijn klanten zijn.

De positie van de bibliotheken

Zoals in de analyse van de ontwikkelingen in de boekenmarkt naar voren is gekomen, zijn de bibliotheken voor een groot deel de oorzaak van de verslechterde positie van de uitgeverijen en de boekhandels. Dat betekent dat, naast de mogelijke positieve kanten van het overheidsbeleid t.a.v. bibliotheken, er ook aanzienlijke negatieve effecten zijn te constateren, nl. het aantasten van de commerciële basis van veel uitgeverijen (en boekhandels). Deze keerzijde kan nog eens geadstrueerd worden aan de hand van tabel 5.

Tabel 5. Bijdrage van bibliotheken aan uitgeverijen, aanschaf van boeken door bibliotheken door koop (dus exclusief schenkingen) a)

Jaar	Aanschaf exemplaren (x 1 mln.)	Aanschaf in % van uitleningen	Aanschaf in % van de boekenomzet aan particuliere consumenten (mln. exemplaren)
1972	2,1	2,8	5,4
1973	2,2	2,6	6,0
1974	2,4	2,5	6,8
1975	2,8	2,5	8,4
1976	3,4	2,7	9,9
1977	3,7 b)	2,8	10,8 c)
1978	4,0	2,9	12,2

a) De cijfers m.b.t. de aanschaffingen zijn afkomstig van het CBS.

b) Komt overeen met f. 46,3 mln.

c) In guldens uitgedrukt 7,7%.

De tabel geeft aan dat de bijdrage aan de boekenomzet die de bibliotheken leveren in verhouding tot de bijdrage die de particuliere consumenten leveren zeer gering is. De omzet waarvoor de bibliotheken verantwoordelijk zijn bedraagt nl.

maar 7,7% c.q. 10,8% van de omzet in geld resp. aantallen die de particuliere consumenten realiseren (cijfers 1977). De tabel geeft ook aan dat elke aanschaf door een bibliotheek gemiddeld genomen goed is voor 35 à 40 uitleningen. Dit betekent kortom dat een gering aantal aanschaffingen, of wel een geringe geldelijke inkomstenbron voor de uitgeverijen, een zeer grote leesbehoefte, potentiële omzet, dekt. Als de verschuiving van kopen naar lenen doorgaat, zou dat kunnen betekenen dat, voor zover dat nog niet reeds het geval is, de positieve effecten van het overheidsbeleid ten aanzien van bibliotheken gaan worden overschaduwd door de negatieve gevolgen en dat de consument, die voordelig wil lezen en daarom veel gaat lenen, er zelf mede de oorzaak van is dat de positie van het boek in Nederland wordt bedreigd. Het zou een goede zaak zijn als de overheid haar beleid ten aanzien van bibliotheken nog eens zou beoordelen en dan met name zou bezien of de uitkomsten van het beleid nog wel in overeenstemming zijn met de gestelde doelen. Een andere mogelijkheid in dit verband is de introductie van een z.g. „leengeld”, waarbij de uitgever, eventueel ook anderen, auteurs enz., een bepaalde vergoeding ontvangt voor elke uitlening.

Het is voor de toekomst van het boek in Nederland te hopen dat zowel uitgevers als overheid, maar ook boekhandelaars en consumenten zich tijdig bewust zullen zijn van de bedreigde positie van het boek en van hun mogelijkheden om deze positie te verbeteren en ook dienovereenkomstig zullen handelen.

J.P. Wijnberger

10) Voor een uitgebreidere serie aanbevelingen, wat dit aspect betreft, zie: Stichting Speurwerk betreffende het Boek, *Ontwikkelingsschets uitgeverijen* (Deelrapport 17) en *Ontwikkelingsschets boekhandels* (Deelrapport 18), uitgevoerd door Krekel, Van der Woerd en Wouterse.